

לא צדקה אלא צדק: פרקים בהתפתחות העבודה הסוציאלית בישראל

ג'וני גל ורוני הולר (עורכים)

קריית שדה-בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב (2019). 419 עמודים.

ספרם של גל והולר הוא ראשון מסוגו, וייחודו בכך שהוא מתאר את תהליך עלייתו של מקצוע העבודה הסוציאלית עם חלוציו לארץ, כמרכיב בתחייה הלאומית היהודית עם הופעת הציונות והעלייה לארץ ישראל, ואת התפתחותו מאז.

הפרקים בספר נבנו כמחקרים היסטוריים בנושאים מגוונים. הספר מתאר את השקפת עולמם של חלוצי המקצוע בארץ ואת הרקע החברתי והאידיאולוגי שבו המקצוע צמח והתפתח. כמו כן הוא מתאר כיצד תפקיד המקצוע עוצב עיצוב ראשוני, וכיצד תפסו חלוצי המקצוע את העולים האחרים שבאו מסביבות חברתיות ותרבותיות אחרות. ניסיונם של החלוצים להכיר את עולמם של העולים האחרים זורע את הזרעים הראשונים של ראיית השונות, המחלחלים עמוק בתודעה החברתית מאז ועד היום, ומהווים את הבסיס להתפתחות העתידית של המקצוע ומושאי בישראל.

לפני תהליך המודרניזציה של העם היהודי במאה ה-19 והקמתה של החברה היהודית החדשה בארץ ישראל, על בסיס תפיסות שצמחו והתפתחו באירופה ובמיוחד בגרמניה, בוטאה הערבות ההדדית של יהודים באשר הם באמצעות צדקה. לעומת זאת, עם עלייתם של אנשי מקצוע יהודים מגרמניה לישראל לפני קום המדינה, יובאו רעיונות על מדינת רווחה וביטחון סוציאלי כפי שהתפתחו בימי הקנצלר ביסמרק. רעיונות אלו זרעו זרעים ראשונים של תפיסת צדק שביסוד הסולידריות החברתית במרכז אירופה ובצפונה. החשיבה הרציונלית השיטתית של עושיה חייבה היכרות מעמיקה עם הלקוחות ופיתוח שיטות סיוע המבוססות על ידע פסיכולוגי-חברתי ומיומנויות התערבות מועילה; "העזרה הסוציאלית" הפילנתרופית מראשית הדרך הפכה ל"עבודה סוציאלית" מקצועית ששיטות העבודה שלה מבוססות על ידע ושיטות התערבות עדכניות.

בפרק המבוא בספר מציגים רוני והולר וג'וני גל מחקר היסטורי על התפתחות המקצוע לצד התפתחות שירותי הרווחה בישראל. הפרק חשוב בעצם ההתייחסות לחקר ההיסטוריה וההתפתחות של משלח היד. לדוגמה, ראוי לציין במיוחד תיאור המפנה בתפקידי העובדים הסוציאליים, כאשר חוק הבטחת הכנסה (1982) שבוצע

באמצעות המוסד לביטוח לאומי אפשר להם להתרכז בטיפול פסיכוסוציאלי. פרק זה נוגע במקומו של המשרד הממשלתי האחראי מטעם המדינה להתמודדות עם סוגיות אלו כמעסיק החשוב ביותר של העובדים במקצוע, המארגן את פעילותם ומשפיע על תפקודם.

שאר פרקי הספר מאוגדים בשלושה חלקים:

בחלק הראשון – "ראשית המקצוע" – ארבעה פרקים המציגים היבטים שונים. יהודית אבני וג'וני גל סוקרים את "בתי ההתיישבות" כצורת סיוע ראשוני לאוכלוסיות חלשות בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20 בעקבות דפוסי פעולה דומים באירופה ובארצות-הברית.

בפרק שעניינו "עובדות סוציאליות ביישוב העברי בתקופת המנדט", חושפת עיינה הלפרן את "מקומן של נשים ומסורות נשכחות בתולדות המקצוע". עם הקמת המוסדות הלאומיים של היישוב היהודי בארץ ישראל, הוקמה מחלקה מיוחדת לעבודה סוציאלית בידי הנרייטה סאלד, שהייתה מוכרת מפעילותה מטעם הדסה. מינוי זה הטמיע את התפיסה של ארגוני הסיוע היהודיים בגרמניה, שמנהיגותיהם עלו אז לארץ ישראל, הביאו איתן את המסורות שלהן, ועסקו כבר בארץ מוצאן באופן שיטתי בהכשרה למקצוע ובהנחת יסודות של ידע ושיטות המתבקשים לסיוע, לטיפול ולשיקום אישי וחברתי. בכך מוסדה ואורגנה הפעילות היוזמה של ארגוני נשים בתחום החברתי כדי להבטיח שמתן שירותים חברתיים לנזקקים יהיה חלק מתפיסת העולם של המדינה שבדרך. רבות אחרות, בעלות שיעור קומה ענק, המשיכו ועיצבו את פני המקצוע לאחר קום המדינה.

מאמרם של ג'וני גל וסטפן קונטר על "ברלין בירושלים: בית הספר הראשון לעבודה סוציאלית בפלשתינה-א"י" מתאר את התפתחות ההכשרה למקצוע ומבליט את פועלה של סידי וורונסקי, מקימת בית הספר לעבודה סוציאלית בירושלים ברוח המסורות שפורטו לעיל.

מאמרן של ענת הרבסט-דבי וסלביה פוגל-ביזאוי, "כונות מרחבי טיפול, חמלה והתמערבות: מטרנליזם וכינון פרופסיית העבודה הסוציאלית ביישוב היהודי בארץ ישראל 1912-1948", מציג את המטרנליזם על מרכיביו ואופיו כ"די.אן.איי" של העבודה הסוציאלית. הפרק עוסק במקומן של האישה והאימהות בבסיס התפיסה ובדחף שהובילו להפיכת הסולידריות הנשית והאימהית לעשייה מאורגנת למען הזולת הנתון במצוקה.

בחלק השני – "התפתחות מוסדית ורעיונית" – ארבעה פרקים. גדי ניסים כותב על פערי הדורות באיגוד העובדים הסוציאליים ועל התפתחותו, המשקף נאמנה את התהליכים הנובעים מכניסת בוגרי בתי הספר האוניברסיטאיים לעבודה בשטח

ולחברות באיגוד. המאמר מדגיש את הצורך להבטיח את שלמות האיגוד שבו חברים כל העובדים הסוציאליים.

בפרקים חשובים אחרים, שקצרה היריעה מלתארם בפירוט המגיע להם, פותחת הראייה הרחבה של עורכי הספר אשנבים מיוחדים להתפתחות ההיסטורית של המקצוע ולמקומו כיום בתחומים שונים: אלישבע סדן סוקרת את העבודה הקהילתית; איברהים מחאג'נה מתאר את התפתחות המקצוע בחברה הערבית מימי המנדט עד תום הממשל הצבאי; ורדה סוסקולני, גייל אוסלנדר ואילנה בן-שחר מתמקדות בהתפתחות עבודה סוציאלית במערכת הבריאות והאתגרים העומדים לפניה; מימי אייזנשטדט סוקרת את המדיניות כלפי עבריינות הנוער לאורך השנים.

החלק השלישי עוסק בזיקתה של העבודה הסוציאלית לצדק חברתי. העבודה הסוציאלית מופקדת על מימוש רעיון הצדק החברתי ברמת הפרט, הקהילה והחברה כולה, ולכן באה לידי ביטוי ביכולת אנשי המקצוע להתמודד עם תהליך קבלת ההחלטות הלאומיות על הקצאת משאבים להבטחת המענה על צורכי האוכלוסייה הנזקקת, כדי לקיים את רעיון הצדק החברתי. קיום רעיון זה מביא עימו את הצורך והיכולת לשאת באחריות לעשייה המקצועית תוך התבוננות פנימה, יכולת לקיים בקרה עצמית על העשייה ועל ותפוקותיה ולהתאימן לנדרש. אלו באים לביטוי בפרק שכתבו מימי אייזנשטדט וג'וני גל על עבודה סוציאלית ודימויים של עוני ועניים בתקופת היישוב.

הפרקים הבאים מאירים תחומים נוספים, שבהם המחויבות לצדק רלוונטית וחיונית כמרכיב בעשייה שיטתית מעוגנת בחשיבה ובמחקר, כמו "עבודה סוציאלית ואנשים עם מוגבלויות" שכתב רוני הולר; "פעילות ייחודית של עבודה סוציאלית לטיפול בחסרי בית" שכתב שמוליק שיינטוך; והפרק שכתב רוני קאופמן על התמיכה בפעילות קהילתית המעודדת את לקוחות המקצוע לקחת את גורלם בידם, ועל עובדים סוציאליים קהילתיים שבאו לפעול בעצמם, להשתתף בתנועות מחאה ולהיאבק כדי לחולל מפנה בתהליך קבלת ההחלטות הלאומיות. בפרק החותם חלק זה דן אברהם דורון בסוגיות מרכזיות הנוגעות לעקרונות היסוד של תפקידי העבודה הסוציאלית בישראל.

הספר מקיים גרעין של חשיבה היסטורית עמוקה ונדירה. הוא מתחיל את המסע בסביבה שבה הגו מרקס ואנגלס את המהפכה החשובה בחשיבה החברתית של סוף המאה ה-19 עם הנחת היסודות למה שהתפתח כסוציאליזם וכינון הרעיון של מדינת הרווחה בידי ביסמרק. הוא מסתיים בכינון מדינת הרווחה לאחר מלחמת העולם השנייה ובארץ עם המעבר מצדקה לדרישה לצדק חברתי, באמצעות חלוקת המשאבים הלאומיים באופן המאפשר חיים בכבוד לכולם.

מעבר לחשיפה היסטורית חשובה של תהליכי ההתפתחות של החשיבה החברתית שביסוד העבודה הסוציאלית, הספר מתאר איך צמחה בארץ תחושת הנחיתות והאפליה של שכבות חברתיות שאינן "חלשות" אלא "מוחלשות". הספר מבקר גם את הגישה הכלכלית הניאו-ליברלית שהעצימה את התחושה של אי-צדק חברתי. בנוסף מתוארת התפתחות תפיסת המדיניות של המקצוע, החותרת להנכחת עקרונותיו לא רק בקרב פרטים, אלא בחברה כולה.

הספר הוא מקור חשוב לחוקרי התפתחותה של העבודה הסוציאלית כמקצוע ובמיוחד בזיקתה לצדק חברתי בישראל.

ברוך עובדיה